

Playback-színházi alapképzés

Oberth József
Dr. Parádi József
Parádi Kristóf
Tarr Bence László

Magyar Emberi Jogvédő Központ – Józan Babák Klub

2008

Tartalom

Tarr Bence László - Dr. Parádi József - Oberth József: Playback-színházi alapképzés

Parádi Kristóf: Történetmesélés

Oberth József: A Józan Babák Klub playback-színháza

Szerzők

Oberth József újságíró

Magyar Emberi Jogvédő Központ – Józan Babák Klub

Dr. Parádi József neurológus, pszichiáter, pszichoterapeuta

Álomszínház, Magyar Emberi Jogvédő Központ – Józan Babák Klub

Parádi Kristóf szociális munkás

Magyar Emberi Jogvédő Központ – Józan Babák Klub

Tarr Bence László filozófus

Szintézis Szabadegyetem

Kiadó

Magyar Emberi Jogvédő Központ Alapítvány. 1086 Budapest, Lujza utca 14. 1384 Budapest, Pf. 750.

Telefon: 06-20-912-71-62. Felelős kiadó: Oberth József kuratóriumi elnök.

Támogató

Szociális és
Munkaügyi
Minisztérium

A kiadvány megjelenését támogatta: Szociális és Munkaügyi Minisztérium.

Tarr Bence László - Dr. Parádi József - Oberth József:

Playback-színházi alapképzés

A playback improvizációs színházi forma, amelyben, ősi közösségi játékformákhoz hasonlóan, újra megjelenik a történetmesélés: a nézők történeteket, álmokat, életeseményeket osztanak meg, amit színészek, élő zene kíséretében, rögtönözve eljátszanak. Fontos szerepe van a játékmesternek, aki meghallgatva a történetmondót, közvetít a nézők, a mesélő és a színészek között.

A playback egyik modern forrása Jakob L. Moreno *Stegreiftheater*-e, amely 1921 és 1923 között működött Bécsben. Ebben a színházban személyes történetek elevenedtek meg. A színészek a nézők által elmondott, spontán "megírt" forgatókönyvet játszottak el, így a játék, a cselekvés, a spontaneitás és a kreativitás lehetősége visszatért a színpadra. Moreno később ebből a kísérletéből fejlesztette ki a pszichodráma gyógyító módszerét. A pszichodráma megjelenésével az előzmény, a spontaneitás színháza hosszú időre háttérbe szorult, mígnem *Jonathan Fox* színész 1975-ben új életre keltette a kísérletet, megalapítva az első playback, azaz visszajátszásra épülő színházat, ahol ismét a nézői történetek előadásával kezdtek foglalkozni.

Mára a műfaj közkedvelté vált, többszáz playback-színházi társulat működik szerte a világon.

A playback-színházak támogató szervezete a Nemzetközi Playback Színházi Hálózat, amely kapcsolódási lehetőséget és információt nyújt öt kontinens társulatai számára. (A hálózat internetes oldala a www.playbacknet.org címen látogatható.)

Egy playback-előadás másfél-két órát vesz igénybe. Az előadás a társulat bemutatkozásával, majd a közönség "felmelegítésével" kezdődik: a társulat tagjai a közönség által ajánlott érzéseket, hangulatokat jelenítenek meg zenével kísért improvizációk segítségével.

Az előadás központi részében a játékmester történeteket, álmokat, fantáziákat kér a közönség tagjaitól, melyeket a társulat tagjai rögtönözve megjelenítenek a színpadon. Egy alkalommal négy-öt történetet láthat a közönség.

Előkészítés: . A történet mesélője és a játékmester, külön ülnek két széken a színpad, a játéktér mellett. A játékmester mesélteti a beszélőt, és kéri, hogy valamilyen rövid történetet beszéljen el. Elsősorban megélt érzésekről, érzelmekről kérdezi, hogy a megjelenítendő történet emocionális töltetét tudják átérezni a játékosok. Nem annyira a történet eseményei a fontosak, nem az hogy *mi* történt, hanem, hogy *hogyan* élte ezt át a mesélő. Milyen érzelmeket generáltak benne az elmondottak? A játékmester úgy tereli a beszélgetést, hogy a történet érzelmi hatása kerüljön fókuszba.

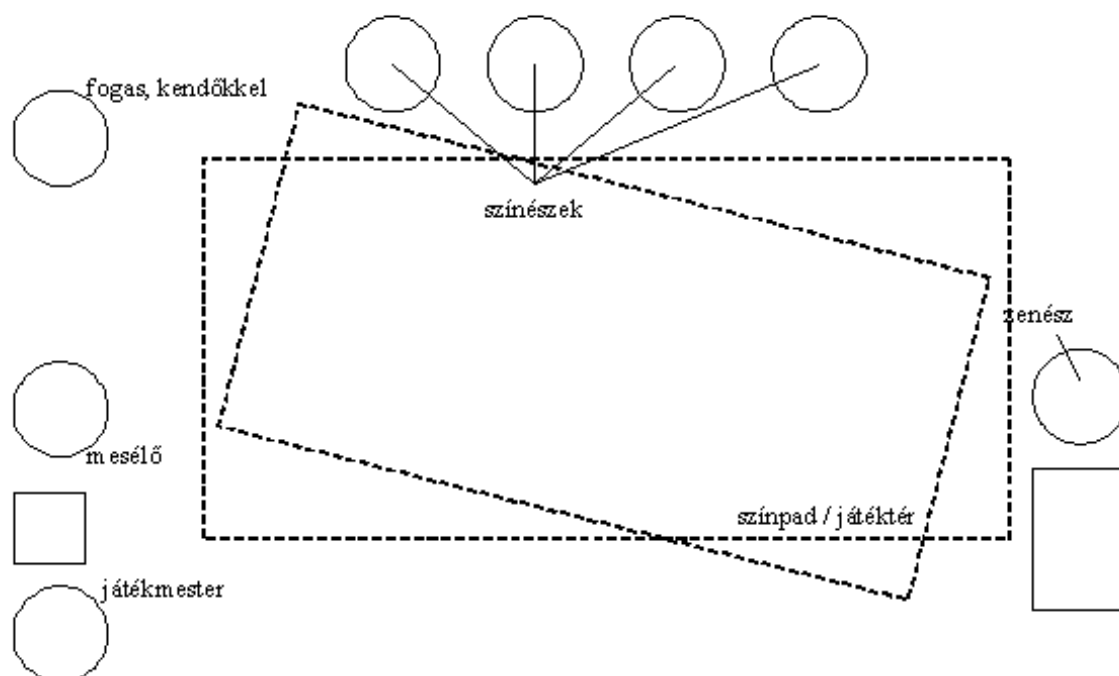
Közben a játékosok, a "színészek" egy sorban ülve hallgatják a történetet, és átélik a beszélő hangulatát, érzelmi állapotait. Nem annyira a történet eseményeit kell majd megjeleníteniük, hanem magukat az érzéseket.

Általános szabályok: Az elbeszélte történetet nem mindig időrendi sorrendben jelenítjük meg. Ki lehet ragadni kulcsszavakat, mondatokat az elbeszélésből, de a hangsúly sohasem a szavakon van, hanem a mozdulatokon, gesztusokon, test- és fejtartáson, mimikán. Ha mégis szavakat vagy töredékmondatokat is használunk a képek megalkotásában, ezeket érdemes többször megismételni, mivel az ismétlés megerősíti ezek hatását. (Lásd majd a "kórus" technikánál!)

A színészeknek folyamatosan figyelnek egymásra, egymás gesztusaira, vagyis az úgynevezett 'ajánlásokra', hogy harmonikus és közös legyen az előadás. Ha valaki olyan 'képet' hoz be, amihez kell még valaki, azt jó, ha a többi játékos észreveszi. Figyelünk arra is, hogy a színpadkép szimmetrikus és rendezett legyen, hacsak nem szándékos ennek a rendezőelvnek a megbontása. A képek megalkotásánál fontos, hogy 'ne boruljon fel a színpad'. A képek lezárásánál, amikor kimerevítjük a képet, fontos, hogy egyértelmű legyen, kin van a fókusz, ki vagy mi van a kép központjában. A lezárást egy hangos zenei leütés is megerősíti.

Képkalkotói alapszabályok: A színészek a néző által elbeszélte történet befejeztével felállnak a székekről, és szorosan egymás mellé állnak, úgy hogy vállaik, vagy testük érintkezzen. Az érintés, a fizikai kontaktus mindvégig nagyon fontos eleme a megjelenítésnek. Lényeges, hogy ez a szoros fizikai kontaktus már a játék megkezdése előtt is meglegyen, a játékban pedig még inkább, hogy annak intenzitása tovább fokozódjon. (Hacsak nem pont az elszigetelődés a megjelenítendő érzés, amikor pont az érintés hiánya a cél.)

A playback-színpad berendezése

Színpadi kellékek: A legfőbb kellék a színész gesztus- és mimikátára. Sőt az egyetlen igazi kellék a jó színész. Ezen túl csak különböző színű, méretű és anyagú drapériák, sálak, textíliák használatosak. Ezeket érdemes néha bármiféle tárgy, eszköz jelképeként használni. Például egy kendőből tükör kerete lehet, vagy a gúzsakötő gondolatok megjelenítésénél valóban gúzsba lehet kötni vele, vagy hullámszál, légiesség, bármilyen természeti erő mozgását is kifejezheti, és így tovább.

Zenei kísérethez dobok, cintányérok, dorombok, csörgők, rumbatökök, didgeridoo, mindenféle egzotikus hangszerek alkalmasak. A zene a hangulatok aláfestését szolgálja. Fontos, hogy ne nyomja el a színpadi játékot, a beszédet, vagy csak egyszerűen ne vonja el a figyelmet a színészekről, hacsak kimondottan nem ez a cél. A zene megerősíthet, vagy akár ellenpontozhat egy-egy érzést, hangulatot.

Játékmenet: A játékmester egy történet előadása előtt megadja a megjelenítési formát (például folyékony szobor, kórus, echo stb., amelyeket látni fogunk), a színészek ezt követően a lehető legrövidebb időn belül elkezdik a játékot. Ha a forma speciálisan ezt igényli (például az ambivalencia, vagy az echo) a színészek előre elfoglalják helyüket. De általában valaki spontán előlép és elkezd játszani. A többiek figyelik, és spontán reagálnak arra, ami a színpadon történik,

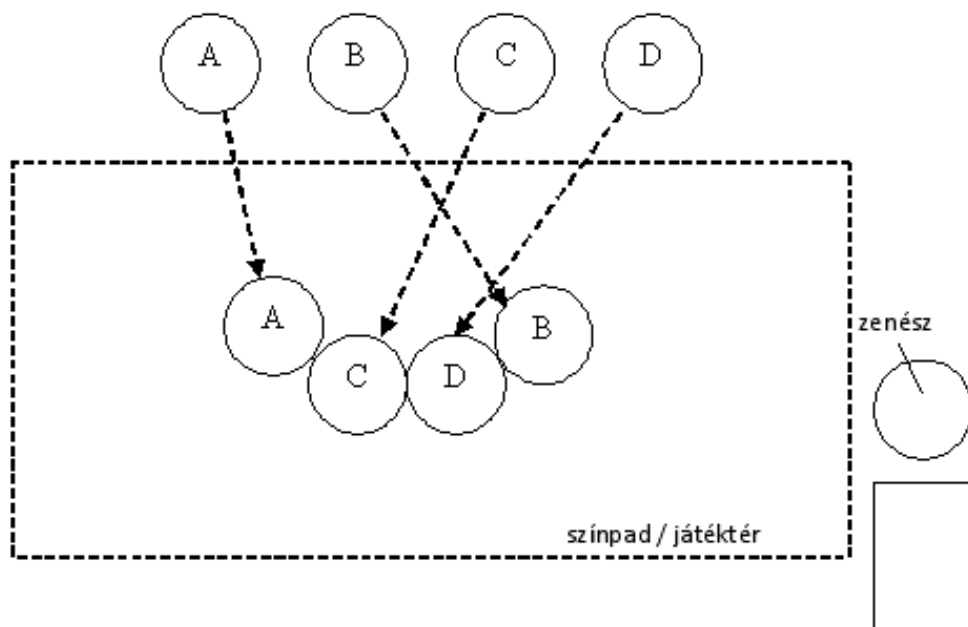
még-pedig úgy, hogy az elbeszélte történet tükrében kiegészüljön a színpadi kép. Fontos, hogy az elsőnek kilépő, ezután 'központi' szereplő köré épüljön a kép. A színészek nagyon tömör kompozícióra törekednek.

Ha senki nem lép ki spontán, akkor a középső két ember közül az egyik kell, hogy megtegye az első kilépést. Ilyenkor a játékmester számolhat akár hangosan háromig is, "Egy-kettő-három, tessék!", és ekkor ki kell lépnie valakinek. Ha egyszerre lép ki két ember, az sem baj, ilyenkor erre a helyzetre lehet spontán módon reagálni.

Egy történet előadása addig tart, amíg a színészek meg nem találják a legtökéletesebb formát, amely kifejezi az elbeszélte hangulatot és akkor megmerevednek. A képet a teljes mozdulatlanúság zárja le, amit egy hangos zenei leütés erősít meg. A kompozíció lehetőleg legyen zárt, egyértelmű fókuszponttal, hogy a néző tudja, hová kell a figyelmét összpontosítania. A játékosok között fontos a szemkontaktus fenntartása, vagy ellenkezőleg, annak teljes hiánya.

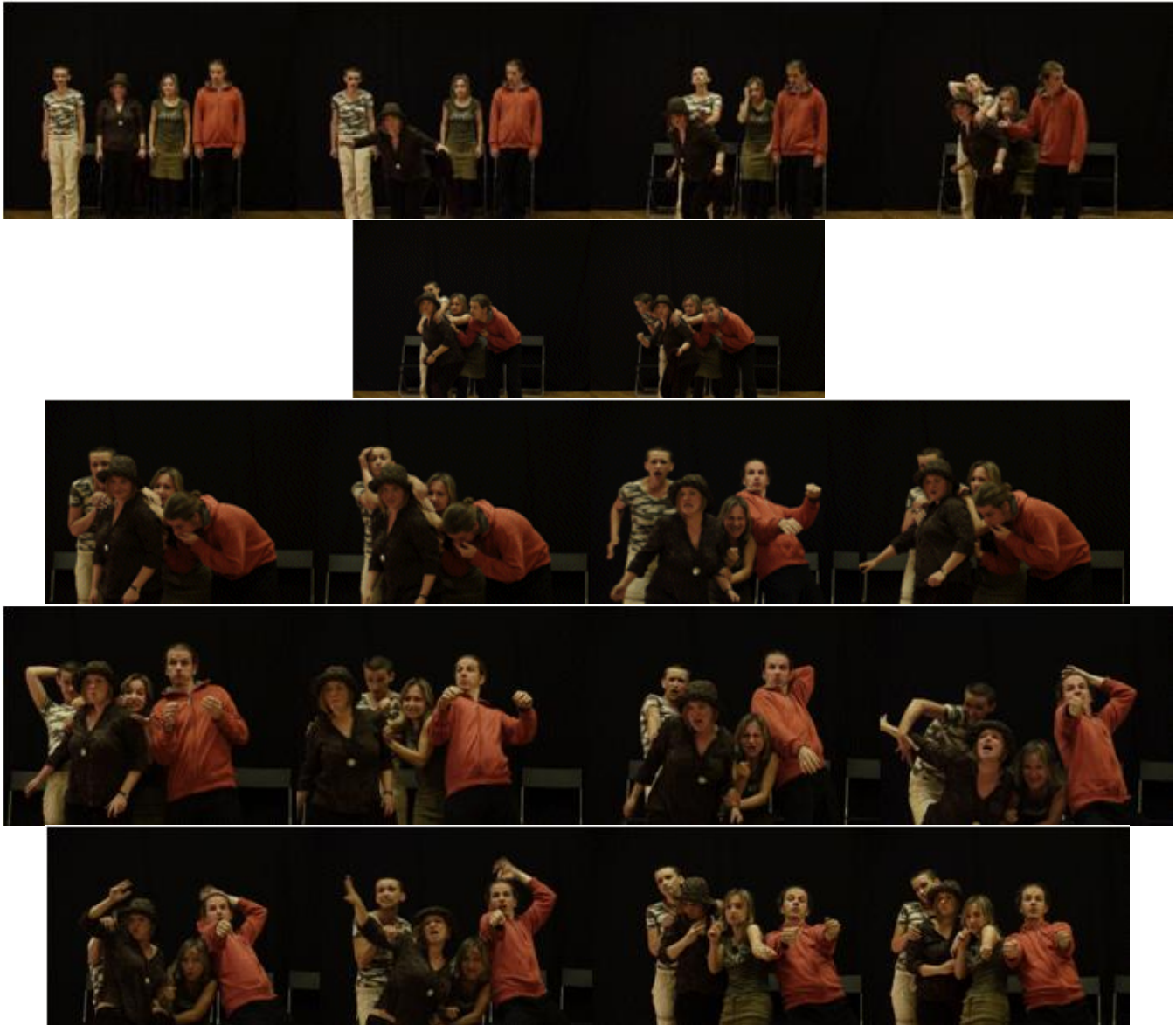
Az előadás első, bevezető részében rövid megjelenítési technikákat lehet alkalmazni, amelyek főleg a közönség felmelegítését és játékba vonását szolgálják. Ezek közül ötöt (szobor, kórus, paletta, echo, ambivalencia) a következő oldalakon részletesen ismertetünk. Az előadás második részében történetek jelenetekként való lejátszására kerül sor. Végül az előadást egy tabló zárhatja, amelyben minden színész az est számára legemlékezetesebb momentumait előadva rögtönöz.

"Folyékony" vagy "élő" szobor

A történetmesélés befejeztével a színészek felállnak, megállnak mozdulatlanul, kiüresített elmével, és amikor valaki indíttatást érez, hogy kilépjen, előre lép. Például a 'C' színész kezdi. Tesz egy mozdulatot, vagy ismétlődő mozdulatokat, melyeket egy-egy szóval, rövid tömönddal, vagy akár dallal kísér, de elsősorban a gesztusaira fókuszál. Erre - és a hallott történetre - reagál a következő színész, mondjuk 'D', aki felveszi a kontaktust az első játékosal, és valamilyen módon kiegészíti az első mozdulatait 'mondanivalóját'. Majd követheti őt 'B' és legvégül 'A'. Az előrelépések sorrendje teljesen spontán, nincs előre eltervezve.

A színészek, miután előreléptek és bemutatták mozdulatsorukat, nem merevednek meg, hanem folytatják játékukat, ami lehet az eredeti mozdulatsor megisméltése vagy folyamatos ismételtetése is, de sokkal inkább a többiek által hozott új elemekre való spontán reakció. A többi színész által hozott új játékelem az úgynevezett 'ajánlás'. A folyékony szobor így folyamatosan változik, tulajdonképpen elmeséli a hallott történetet, noha nem szükségszerűen kronologikus sorrendben jeleníti meg annak elemeit. Sőt, minél inkább elrugaszkozik a mesélés szigorú sorrendiségétől, logikai tartalmától, annál jobb is lehet! A színészek elsősorban a mesélő érzéseit jelenítik meg, illetve saját, az elbeszéltekre adott spontán reakcióikat. Így szülehetnek olyan többlet-reakciók, amelyek elmélyítik a történetet, illetve új fényben, megvilágításban láttathatják.

Lehet rövid szavakkal kommentálni is, mi az, amit a színész éppen tesz, vagy gondol, de minél kevesebb a beszéd, annál erősebb lehet a játék. Ha már szavakkal dolgozunk, akkor például az ismételtetés, az 'elakadt lemez' technika a legsajátosabb. A többi játékos is felvehet egy-egy felajánlott szót, vagy éppen ellenpontozhatja azt, amit a másiktól hall; például egy játékában az "Aláírom!" ajánlásra a 'kórusban' a "Nem írom alá!" volt a spontán válaszreakció. Figyelni kell, hogy a végső kép kialakításánál, ne boruljon fel a színpad, hacsak nem ez a végső cél, azaz legyen rendezett, kvázi szimmetrikus! Figyelni kell továbbá, hogy az 'alul-középen-felül' hármas térosztás, ha lehet, ki legyen használva! Egy hátrább álló színész székre is állhat.

Kórus

A kórus a folyékony szobor technikájára épülő játék, de ahhoz képest kiemelt hangsúlyt kap az utánczás és az ismétlés. Mikor az első színész kilép és tesz vagy mond valamit, a többiek leutánozzák, illetve elismélik azt. Minél többszöri, és minél erőteljesebb a megismétlés, leutánczás, annál erőteljesebb hatást lehet elérni. Például, ha valaki botlik, mindenki leutánozza a botlást, és az egész csoport botladozni kezd, ezáltal felerősítve a gesztust, melynek megsokszorozódik az ereje. Ugyanez érvényes a szavak használatában is, vagyis egy-egy elhangzott szót a többiek is megismélik.

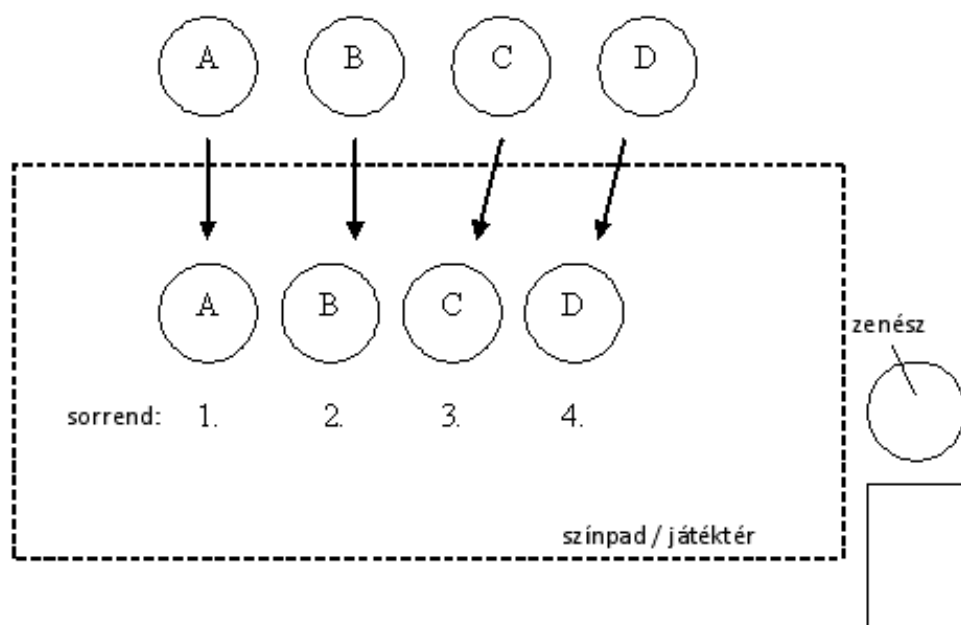
Mint mindig, itt is a mesélő érzéseit kell felnagyítani, és nem feltétlenül az eseményeket. Az időrend megbontható. A cél, hogy a játékban összhang jöjjön létre a színészek között, egy végső kép kialakításáig, amely a történet lejátszását is zárja.

Az 'ajánlásokra' nagyon kell figyelni! Minden elfogadott ajánlat erősíti az összhangot, minden el nem fogadott ajánlat gyengíti azt.

Paletta

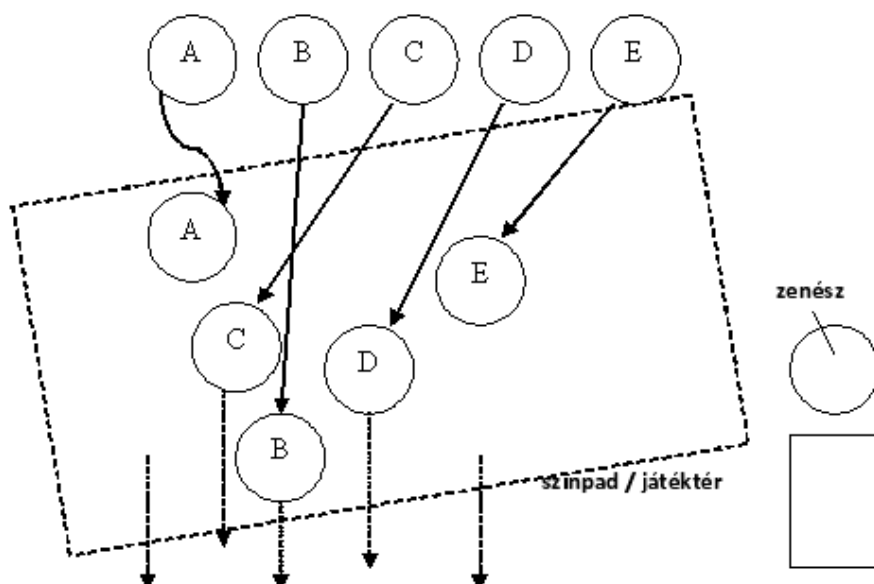

A színészek sorban, egyenként lépnek előre, és - a folyékony szobor technikával ellentétben - most egymást követő sorrendben játsszák el az elbeszélte történetből kiragadott érzések 'eseményeit'.

A játék mindig a kilépéssel kezdődik. 'A' kezdi a megjelenítést, a kilépés és az egyéni játék jobbról balra halad.

Ez a technika kimondottan alkalmas egy történet eseményeinek eredeti időrendben való megjelenítésére, ugyanakkor nem kötelező az időrendet követni. Sőt, olykor különlegesebb is lehet, ha a lejátszás A-B-C-D-sorrendje, nem követi a történet időbeliségét. Az időrend követéséről vagy a sorrend felcseréléséről a színészek a játék során döntenek. Ha 'A' befejezte a jelenetét, megmerevedik, ezzel jelezve 'B'-nek, hogy folytathatja az elbeszélést. Természetesen 'B' épít az 'A' által eljátszottakra, majd 'C' és 'D' is az előzőekre. A kulcs most az utolsó ember, 'D' kezében van, aki befejezheti, egyben valamely jól eltalált gesztussal összegezheti vagy keretezheti is a történetet.

Echo / Visszhang

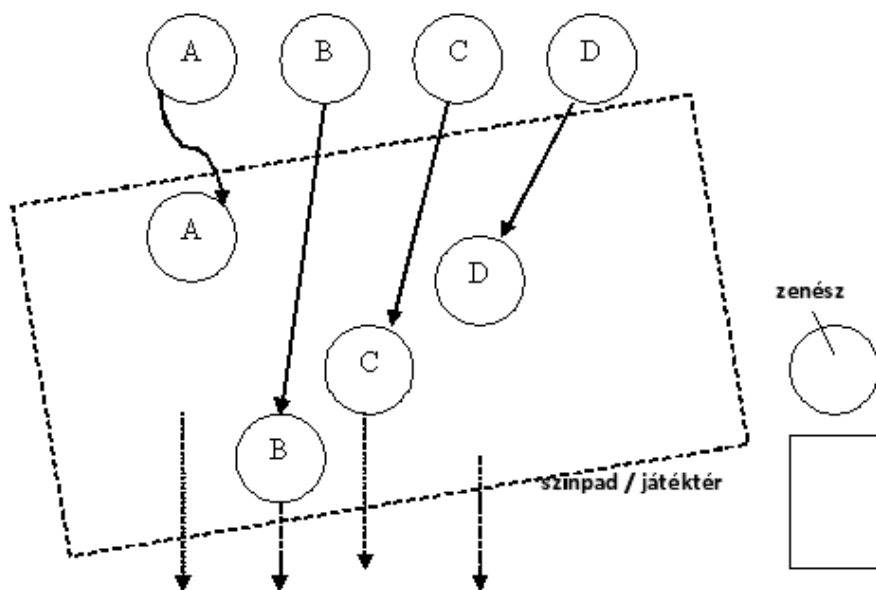
Kicsit más beállítás, mint az előzőeknél: a színészek 'V' alakot vesznek fel a mesélővel szemben, de úgy, hogy figyelnek arra, a közönség is lássa őket és gesztusaikat. Mint mindig, itt is az elbeszélő adja az érzelmi tartalmat, a cél pedig ezeknek az érzelmeknek a felnagyítása, a lehető kereteken belül, akár az extremitásig. Az Echo esetében ideális a páratlan számú színész, ahogy például ábránkon öt játékost helyeztünk el, de más létszám is lehetséges.

A történet befejeztével valaki felveszi az első helyet, mondjuk 'B'. Utána mindenki felvesz egy másik helyet a V-alakzatban, attól függően, hogy érzi, milyen hőfokon kívánja az adott érzelmet tükrözni. A sor végén álló pár ('A' és 'E') feladata, hogy a 'B' által megjelenített képet a legerősebb szintre fokozza.

A kulcs a legelső ember, 'B' kezében van. Ő fogja a kezdő képet megadni, azt a jelenetet vagy érzést ragadva ki a történetből, amelyik az ő lelkében a legnagyobb nyomot hagyta. Mint mindig, most sem törvényszerű a kronológiát betartani. A következő 'hullám', a második sor, 'C' és 'D', a legelől álló ember, 'B' képét már felerősítve, kiegészítve, akár átfogalmazva saját érzéseivel, gondolataival ismétli meg, visszhangozza. 'C' és 'D' egyszerre játszik, szimultán adva elő a maguk jelenetét. 'B' közben pozíciójába merevedve áll. Ha a második hullám lement, megmerevednek ők is. Majd ugyanez megismétlődik még egyszer, ezúttal az utolsó hullám, az utolsó két ember játszik egyszerre, még jobban felfokozva 'B', valamint a 'C'-'D' páros képét. A cél az, hogy a lehető legszélsőségesebben, a legerősebben hasson vissza az utolsó két ember párhuzamos játéka. Ilyen hullámsorozatból lehet három, de akár négy-öt is. A rögtönzők a történet különböző érzelmi állapotváltozásait vagy 'eseményeit' ragadhatják meg egy-egy erősödő képben. Az Echo ott ér véget, ahol a színészek már nem érzik úgy, hogy hozzá tudnának tenni a képhez.

Echo 4 játékosal

Az Echo páros számú színésszel is játszható, például az itt illusztrált felállásban.

'B' színész rögtönzése

'C' színész rögtönzése

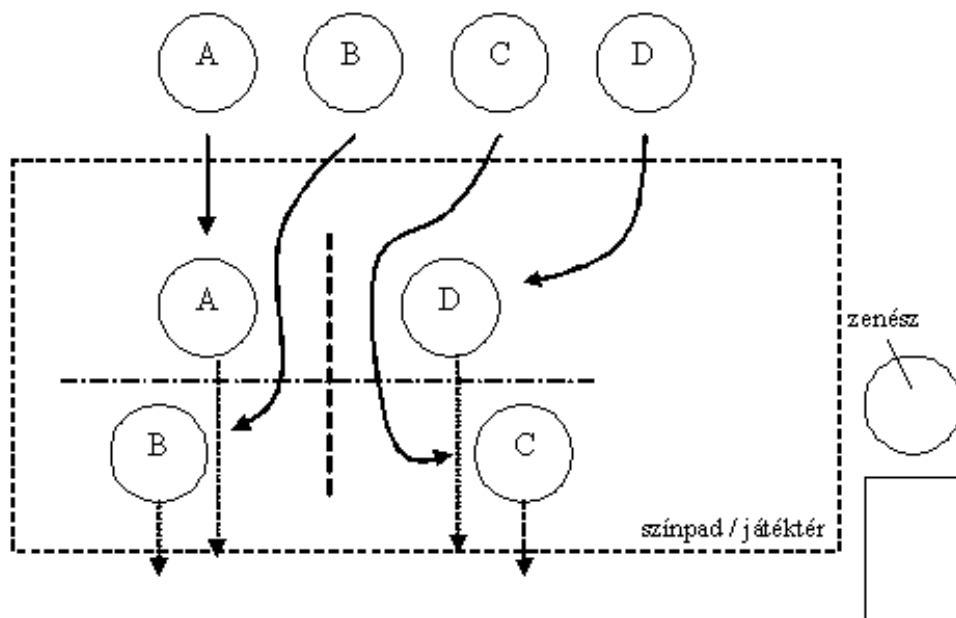

'A-D' színész rögtönzése

Ambivalencia

Olyan hangulatok, történetek megjelenítésére szolgál, ahol ellentétes érzelmek jelennek meg. Ezek lehetnek tényleges ambivalenciák, vagy olyan érzelmi állapotváltozások, amelyek időben egymáshoz képest eltolódnak. Például először nagyon tetszett nekem valaki vagy valami, de fél óra múlva már nagyon utáltam. Páros számú színészre van szükség a megjelenítéshez, ideális esetben négy szereplőre.

A színészek úgy foglalják el a helyüket, hogy párban (A-B; D-C) egymás mögött állnak, figyelve arra, hogy a közönség fele láthatók legyenek. Az első sorban állók, 'B' és 'C' fogják az ambivalens érzés egyik pólusát, míg a hátsó sorban állók, 'A' és 'D', jelenítik meg a másik pólust. 'B' és 'A' párosa kezd, és 'B' indítja a játékot, majd 'A' csatlakozik hozzá. Ezután következik a 'C' és 'D' párosa. Mindenki a saját felfogása szerint jeleníti meg az adott érzelmet, helyzetet. Az egymás után bemutatott jelenetek fokozzák az érzelmi hatást.

Az első sorban állók folyamatosan játsszák a szerepüket, nem hagyják abba, és nem merevednek meg, amikor elindul a második hullám. A második hullámban belép a játékba a hátul álló fél. A hátul állók, saját partnerük játékát figyelik első sorban, így 'B' játékát 'A' fogja ellentételezni, míg 'C'-jét 'D'. 'A' 'B'-vel játszik, vele folytat interakciót, míg 'D' 'C'-vel. A cél, hogy a két játék más-más aspektusból jelenítse meg ugyanazt az érzést. A párok kettesével, csak egymással játszanak, ellentétes pólusokat mutatva be.

A játék azzal ér véget, hogy külön-külön mindkét pár megtalálja azt a mozdulatot vagy helyzetet, ahol a belső érzelmi szembenállás a legjobban tükröződik, és ezt a helyzetet merevítik ki. (Zenei leütés.)

Első pár

Második pár

Az előadás bevezető szakasza, az eddigiekben megismert 'rövid formák' alkalmazásával, a közönség felmelegítését szolgálja, néhány hangulat, érzés ábrázolásával. Ezek lejátszása után a játékmester arra kéri a közönség tagjait, hogy forduljanak oda valamelyik nézőtársukhoz, és meséljenek el neki saját életükből egy történetet, álmot, vagy fantáziát, illetve hallgassák meg társuk történetét. Erre a játékmester hat-nyolc perc időt ad, majd annak elteltével 'bemutatja' a színpad elé és mellé tett széket, amely a mesélő széke, és megkéri az első nézőt, hogy jöjjön ki elmesélni egy történetet. Ezzel megkezdődik az előadás fő része, a történetmesélés és -lejátszás.

A jelenetek előadásának 'rituális menete' öt lépésben:

1 / ELSŐ INTERJÚ: A TÖRTÉNET ELMONDÁSA. A mesélő a színpad melletti székben ülve elmondja történetét. A színészek csendben ülnek. A mesélő kiválasztja a szereplőket, szerepet oszt. A játékmeister azt mondja, "lássuk!".

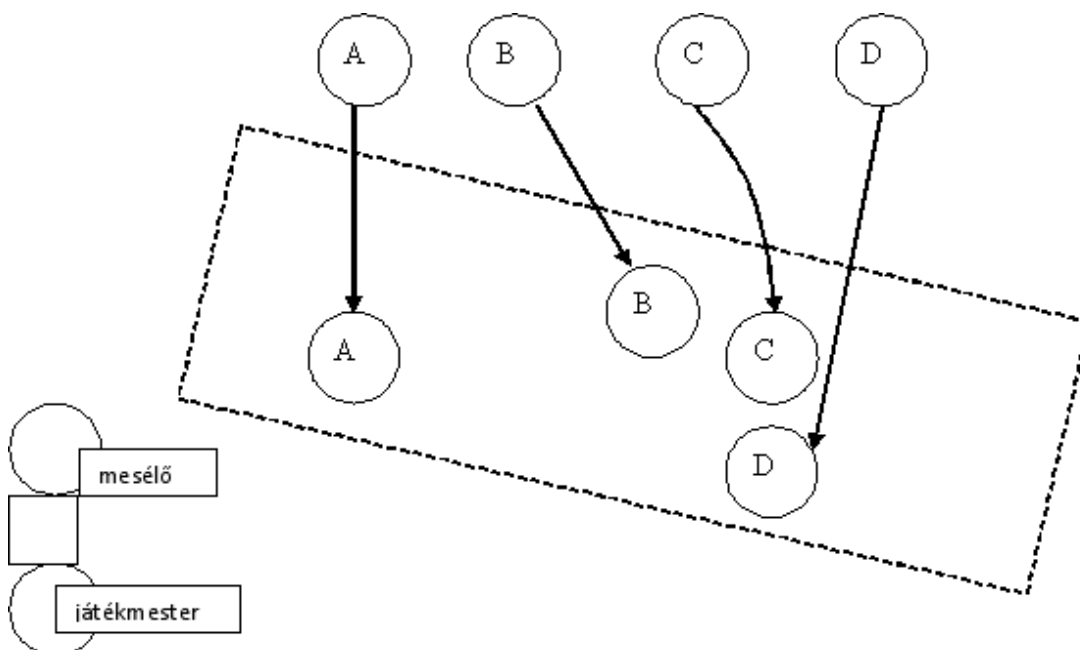
2 / BEÁLLÁS: A szereplők kelléket (kendőt) választanak, majd beállnak a nyitó képbe. (A zenész addig a történet hangulatának megfelelő zenét játszik.) Megmerevednek, a zene leáll.

3 / LEJÁTSZÁS: A színészek előadják a történetet, zene kíséretében. Mindannyian törekednek a tiszta, pontos befejezésre. (A színészek sosem érnek a mesélőhöz.)

4 / BEFEJEZÉS: A szereplők a lejátzás végén megmerevednek, és a történetmesélőre néznek.

5 / MÁSODIK INTERJÚ, ZÁRÁS: A játékmeister a mesélőhöz fordul. Megkérdezi, milyennek látta a lejátzást? Ha a mesélő elégedett, vége a jelenetnek, ha hiányérzete van, a hiányzó érzést még le lehet játszani. A végén a játékmeister megköszöni a nézőnek történetét.

Színpadkép. Legelőször mindig a történetmesélőt játszó színész áll be a színpadképbe. Ügyel arra, hogy a történetmesélő és a nézők jól lássák őt. A többi színész hozzá viszonyítva foglal helyet a színpadon, úgy, hogy a létrehozott kompozícióban, mint egy festményen, már megjelenjen a történet. Amikor az utolsó színész is beállt a képbe, a színészek egy pillanatra megmerevednek, és a zene is leáll. A pillanatnyi szünet után kezdődik el a történet lejátzása. Egy este során négy-hat történetet tudunk lejátítani.

Tabló. Az előadást általában tablóképpel szoktuk befejezni, amelyben a színészek azt mutatják be egy mozdulatsor és rövid mondatok vagy szavak segítségével, hogy rájuk mely történet mely motívuma hatott a legerősebben. A tablóban is reagálnak egymásra a színészek, és több motívumot is megjeleníthetnek.

Az Álomszínház társulata egy előadás végén - 2009

Parádi Kristóf:

Történetmesélés¹

Jo Salas szerint a történetmesélés alapvető emberi szükséglet. Mindegyikünknek van története, és szükségünk van arra, hogy értelmet adjunk neki életünkben, ezzel is elhelyezve magunkat a világban. A személyes történetek a közösség számára is fontosak, ahhoz, hogy közös élményalapunk legyen és közös kommunikációnk. Ez az, ami miatt a playback-színház gyógyító hatású lehet arra a közösségre, amelyben működik. (...)

Salas rámutat, hogy a playback-előadás körüli légkör önmagában is gyógyító és tápláló tud lenni. A társulat a felelős azért, hogy minden történetmesélő és történet megfelelő figyelmet és elfogadást kapjon. Az a tény, hogy minden történetet úgy kezelnek, mint értékes alapanyagot, hogy abból egy színházi jelenetet formáljanak, egyet jelent az egyén elfogadásával, közösség számára értékes voltával, és mélyebb szintű, őszinte kommunikációra ösztönöz. A rögtönzésen alapuló interaktív színházi forma a kívül helyezkedésre is lehetőséget ad. Elmondhatja, "kiteheti" magából az ember egy nehéz történetét, helyzetét. (...) A problémamegoldás kreatív gondolkodást és tevékenységet igényel. A rögtönzésen alapuló színházi technika is egyfajta problémamegoldó, amelyhez a kreatív gondolkodás és tevékenység vezet. (...)

A playback fogalom, a "visszajátszás" szóra utal; amikor valaki elmesél magáról valamit, például egy történetet, és a többiek eljátsszák, megjelenítik, visszaadják számára annak lényegét. Ez tulajdonképp egy kör, amely kezdődik a néző történetével, amit a játékmesternek mond el. Ezt a színészek eljátsszák a mesélőnek és a nézőknek. Majd a történet visszaér a mesélőhöz. A játékmester megkérdezi, hogy tetszett, hozott-e valamit a nézőnek? Így a kör bezárul és történetét a mesélő elmondva, magából "kitéve" láthatja, érezheti.

A mesélő, kihoz magából egy élményt, amit a színészek és a zenész újjáteremtenek a színpadon, és már metaforaként adják vissza a történet gazdájának. Ebben teljesen mellékes, hogy maga a lejátszás voltaképp mennyire volt prózai vagy egyszerű. Az eredeti élménynek mindenképpen metaforájává vált azáltal, hogy a színészek és a zenész saját magukon keresztül szűrték át és alkották újra az élményt.

A klasszikus színházzal összehasonlítva a playback-színháznak két különlegessége van, hogy interaktív, mivel a publikum és a társulat mindig együtt teremti meg az estét, és hogy improvizatív, hiszen sosem ismertek előre a történetek. Valójában olyasmi funkciót tölt be a playback-előadás, mint egy egykori találkozás a faluházban vagy a fonóban, ahol az emberek történeteket mondtak egymásnak, beszélgettek. Ez minden korábbi kultúrának része volt, manapság azonban kevés erre a lehetőség. Holott ezeknek a találkozásoknak jelentős a közösségformáló szerepe volt,

átélhetővé vált az együvé tartozás. Egy előadás szintén összehoz embereket, megszűnik a választóvonal ember és ember között, hiszen a történetmesélés során általános emberi dolgok hangoznak el. (...)

A playback a művészetterápia egyik fajtája is lehet. A művészetterápiák módszerének elméleti háttere az, hogy a félelem tárgyának ábrázolásával, illetve a konfliktusok külső megjelenítésével közvetlenül enyhül vagy megközelíthetővé válik a probléma gyökere. Ha a félelmet képes az ember tárgyiasítani valamilyen formában, azzal a félelem enyhül. Az elzárt, bizonytalan dolog attól kezdve objektív, a külvilág részévé válik. A félelem, ha ismerjük gyökerét, jobban uralható. A playback-színház hatása ugyanilyen. Azzal a különbséggel, hogy nem maga a történetmesélő tárgyiasítja a félelmet, hanem a színészek. A probléma "gazdája" elmeséli azt, minél részletesebben, a társulat pedig megjeleníti. Így a probléma, ami addig az egyén sajátja volt, a játék által ábrázolásra kerül, ezzel az egyén mintegy külső szemlélőként figyelheti meg saját magát. Ez a megfigyelés gyógyító erejű lehet.

A színészek számára továbbá az is megadatik, hogy saját történetüket fejezzék ki a játékkal, ez tisztán rímél a művészetterápia elméletre. Ilyenformán a playback-játék felfogható a művészetterápia egyik ágaként is.²

A mesélő saját vágyaival, konfliktusaival, eddig talán ismeretlen érzéseivel is szembesül a színészek tartotta tükörben, amikor a története, az álma megelevenedik a színpadon. Ez a személyes belső utazás nyitottságot kíván főszereplőjétől, és szakmai hozzáértést a mesélővel párbeszédet folytató játékmestertől, hiszen nem mindenkinek könnyű elviselni, ha a "tükörben" nem azt látja, amit szeretne.

A színházban a nézők önkéntelenül empátiával viseltetnek a megjelenített történet iránt, részévé válnak a történetnek. Nincs ez másképp a rögzítéses színházban sem, ettől válik az élmény közössé, melynek csúcspontja esetünkben a spirituális hatás lehet. Ez a tapasztalat egyaránt megjelenik a színház minden résztvevőjénél.

A playback színházról, mint a művészetterápia egyik lehetséges fajtájáról feltehető, hogy a hatása gyógyító erejű, ami két síkon értendő. Részben a belső megnyílás, illetve a színészi rögtönzés következményként a néző és a színész is a saját tudattalanjából kaphat segítséget. Találkozhatnak azokkal az élményekkel, amelyeket a hétköznapi életben elrejtene. Részben a játék által tartott tükör révén kapott felismerés, illetve annak katarzisa is gyógyító erővel bírhat. (...)

Csoportos interjút készítettem öt színésszel, az Álomszínház társulatából. Négy női és egy férfiszínész volt jelen. A feltett kérdéseket egymás után válaszolták meg. Kérdéseim középpontjában az állt, hogy mi a személyes tapasztalatuk a playback műfaji problémamegoldó hatékonyságáról, valamint mi a véleményük arról, hogy a playback tudna-e szélesebb körben segíteni? A következőkben leírom a feltett kérdéseimet, és az arra kapott válaszokat.

Jelenet az Álomszínházban - 2008

Volt-e valamilyen, ha igen, milyen lelki vagy szociális problémátok, amikor először kerültetek kapcsolatba a playback-színházzal?

- "Nem találtam a helyem abban. Emlékszem, nagy keresésben voltam. Talán még az akkori párkapcsolatomban is nyúglódtunk már."

- "Nekem is volt valami szerelmi bánatom, és éppen nem találtam a helyem."

- "Egyértelműen nem, legalábbis nem ezért kezdtem playbackkel foglalkozni. Problémái, persze, mindenkinek vannak kisebb-nagyobbak. A kérdésre a válasz azért egyértelmű, mert elég sokat gondolkodtam ezen a kérdésen korábban."

- "Nem tartom igazán nagy problémának a következőt, de nem szerettem tömeg előtt beszélni, egyáltalán színpadra kiállni, szerepelni."

- "Én is szorongtam, de én főleg, ha az érzéseimről kellett beszélni. Távol voltam a belső énemtől."

Ha igen, találtak-e megoldást erre a problémára a playback segítségével?

- "Igen, nyitottabb és talán nyugodtabb lettem. "

- "Nem megoldást találtam, hanem teret kaptam ahhoz, hogy beszéljek róluk. Az meg hihetetlenül felszabadított. Egyszer csak lett egy közeg az életemben, ami a legmélyebb magánéleti dolgaimat kezdte visszajátszani nekem. Kicsit olyan nekem ez a hely, ahol az érzelmeim a főszereplők, nem pedig az, hogy ki vagyok, mi a nevem, hanem egyszerűen az, hogy mit érzek. És ráadásul még jól ki is tombolhatom magam mások érzelmein keresztül, amikor eljátszom az övéiket."

- "Jobb érzés volt, miután eljátszottuk, úgy éreztem, kiadtam magamból a feszültséget."

- "Konkrét probléma és konkrét megoldás párosára nem emlékszem. Szemléletbeli vagy nézőpontbeli változásra, fejlődésre annál inkább."

- "A playbackkel oldódott a lámpalázam, könnyedebben, lazábban szólok meg emberek előtt. Mint most is."

Mi okból, vagy hogyan kerestétek fel a csoportot?

- "Az álmaimmal akartam intenzívebben foglalkozni."

- "Láttam előadást, ismerősök hívtak, hogy próbáljam ki magam a színpadon is. Érdekelt, hogy mi van a háttérben, hogyan működik, hogyan lehet készülni a rögtönzésre, kik és milyenek azok az emberek, akik ezzel foglalkoznak. Hogyan tud a playback segíteni, azoknak, akik igénylik ezt. És persze tetszett a dolog 'játék-oldala', a szórakoztatás is."

- "Kíváncsiságból kerestem fel a csoportot, egy barátnőm vitt el, és kezdettől fogva nagyon jól érzem magam."

- "A próbán megörültem neki, hogy itt szabadon lehet játszani. Ezt az életem többi területén nem tehetem meg."

- "Véletlenül keveredtem közéjük, és rabul ejtett a játék és a társulat összetartása."

Mit kaptok, ha mások történetét hallgatjátok?

- "Számomra olyanok, mint a tanmesék. Azt erősíti meg bennem, hogy tényleg közösek a fájdalmaink és az örömeink. Csak a forma más. Vannak olyan történetek, melyeket én erőttörténeteknek hívok, mert bizonyos élethelyzetben eszembe jutnak és bizony, tényleg segítenek a továbbhaladásban. Miért? Mert bizonyos történetek számomra lámpások a sötét ismeretlen tájon."

- "Tapasztalatot szereztem más érzéseiről és egy kicsit megnyugtatót, hogy nem csak nekem vannak gondjaim."

- "Új nézőpontokat, új szempontokat, új prioritásokat, új világokat."

- "Én ihletet kapok."

- "Azt az érzést, hogy mindannyian egy nagy család vagyunk, hogy mások története valaha, valamikor az enyém is lehetne vagy lehetett volna. Nyilván van, ami jobban megfog, van, ami kevésbé, de maga az őszinteség, a megnyílás közösséget épít."

Mit kaptok saját történeteitek elmesélése és eljátszása után?

- "Többször is meséltem történetet. Volt, hogy azonnal megkönnyebbültem, volt, hogy csak később éreztem ezt. Olyasmi ez, mintha kitennék magamból valamit. Kiteszem, és együtt nézzük. Ha szerencsém van, kiderül, hogy nem vagyok vele egyedül."

- "Megkönnyebbülést, felszabadultságot, figyelmet, figyelmet, figyelmet (nevet)."

- "Néha a közönségtől támogatást, megerősítést abban, hogy a problémáim általában hétköznapiak, és nem csak nekem kell megbirkóznom velük."

- "Más szemszögből való ránézést, esetenként felismerést."

- "Volt, hogy megkönnyebbülést, volt, hogy más nézőpontot, volt, hogy szórakozást."

1 Részletek a szociális munkás szerző playback-színházi alkalmazásokkal foglalkozó kéziratából. (2009)

2 A művészetterápia lényeges vezérgondolata, hogy minden emberi létező rendelkezik egy ösztönszerű, kreatív belső lényeggel, amely az egészséget és a pozitív irányba mozdulást igentli. A teremtő jellegű gyakorlatok segítségével elérhető ez a jellegzetes mag, és megtanulható, újratanulható annak előhívása a gyakorlatban, megsegítve ezzel a gyógyulás vagy változás folyamatát. Az alkotó folyamat által felerősödik az önbecsülés, önismeret és önkontroll, megtapasztalhatóvá válik az elégedettség és kompetencia érzése. A művészetterápia kreatív és holisztikus. Biztonságos kifejezési lehetőséget ad bonyolult érzésekhez, nem igényel művészi előképzettséget vagy tehetséget. A gyerekek számára egy természetes kifejező eszköz. Segít a felnőtteknek, hogy közelebb jussanak belső énjükhöz. Segít a test, lélek és szellem öngyógyító folyamataiban. (A szociális munkás szakmai eszköztárát bővítheti a művészetterápia alkalmazásával.)

Jelenet egy pszichiátriai gondozóban - Józán Babák Klub, 2008

Oberth József:

A Józán Babák Klub playback-színháza

2006 őszén alakult meg a Józán Babák nevű önsegítő csoport, amelyet droghasználó szülők hoztak létre, elsősorban azzal a céllal, hogy hasonló helyzetben lévő, elfogadó társaságot keressék nők és férfiak számára kapcsolódási pontot kínáljanak. A csoport azóta egy budapesti szociális szolgáltatás ügyfélszolgálatán folyamatosan elérhető, illetve azzal együttműködve számos segítő és közösségi szolgáltatás megvalósításában vesz részt. Ezek egyikeként, 2008-tól playback-színházi foglalkozásokat rendez, valamint az e foglalkozásokon résztvevőkből alakult társulattal rendszeresen előadásokat tart.

A Józán Babák Klub playback-színháza elsősorban nem hagyományos színházi körülmények között, hanem addiktológiai, pszichiátriai gondozókban, hajléktalanokat ellátó, gyermekvédelmi vagy éppen büntetés-végrehajtási intézményekben lép fel, olykor más playback-társulatok érdeklődő tagjaival kiegészülve. Az ilyen fellépések célja, természetesen a színházcsinálás mellett, hogy a civil segítőkészségből álló társulat főleg olyan emberekkel létesítsen kapcsolatot, akik rendelkeznek valamilyen addiktív problémával, de annak kezeléséhez még nem kértek segítséget, vagy tanácsot. Mivel a playback történetmesélő szertartása alkalmas a droghasználatról vagy más addikcióról szóló személyes élmények meghallgatására és visszajátszására is, a tematikus párbeszéd kialakítására megfelelő helyzetet teremt.

A playback-színház az 1921 és 1923 között Bécsben működő morenoi rögtönzések színház hagyományához kapcsolódik, Jonathan Fox újrafelfedezése nyomán közvetlenül abból ered, ugyanakkor egy-egy vonatkozásában feltűnő hasonlóságot mutat a világszerte elterjedt névtelen önsegítő mozgalmakkal is. A legkorábbi anonim önsegítő közösség, amely droghasználat kezelésére alakult, az Anonim Alkoholisták (AA) 1935-ben indult csoportja. Az AA gyűlésein általában heti rendszerességgel találkoznak önmagukat függőként meghatározó emberek, akik úgynevezett "megosztáson" keresztül beszélnek el egymásnak függőségük történetét, de napi gondolataikat, életeseményeiket, személyes történéseiket is. (Az AA mintájára később útnak indult a Narcotics Anonymous - Névtelen Drogfüggők, a Gamblers Anonymous - Névtelen Szerencsejátékosok közössége, valamint több hasonló informális szervezet.) A playback-színházban és az anonim csoportok gyűlésein egyaránt a közösség egészének figyelme összpontosul az éppen beszélő ember személyére és történetére, aki bárki mással egyenrangú félként van jelen, bármi legyen is az ő története, önmaga mindenképpen teljesértékű szereplő. Az jelenléte és az elbeszélést a színházban és az önsegítők között is közvetlenül megerősítik, egyikben színpadi lejátsszással és az azt követő tapssal, a másikban tapssal, vagy az üdvözléskor szokásos öleléssel.

Közös továbbá, hogy mind a két közegben elfogadást biztosítanak a személyes történetét elbeszélő ember számára, vagyis az együttlét mentes a köznapokban megszokott előítéletektől, diszkriminatív, megbélyegző magatartásoktól.

Kedvező hatással van az "itt és most" jellegű történetalkotás, ami mindkét színtérre jellemző, mivel a közösség élményekre, gondolatokra, döntésekre, választásokra vonatkozó kanonizációja jelentősen segíti az értékelvű valóság tudatos megteremtését. Különösen akkor érvényesül ez a hatás, ha a színházban (nézők és társulatok tagjai) vagy az önszervező csoportokban (anonim tagok) rendszeresen találkoznak, sőt a társulatok vagy csoportok mellett egyébkénti személyes kapcsolatok is kialakulnak. Az eleven közösségi értékteremtés megélése ellenpontoszza a külső, nehezen befolyásolható, írott és íratlan társadalmi szabályok kötelezőnyelveivel szemben érzett idegenséget.

A playback-színház fontos értéke, hogy a történetmesélő számára demonstrálja saját befolyásolási képességét. Súlyos addikció mellett, de más személyes válság idején is jellegzetes élmény, hogy a személy képtelenségnek érzi befolyásolni önmaga élettörténetét, szociális kapcsolatait, bármely cselekvéstől fél, szorong. A playback-színházi körülmények között elmondott történet potens voltát ugyanakkor azonnal visszaigazolja, hogy az arra figyelő, egyúttal azt elfogadó, és belső élménnyé tevő színészek saját játékaikat készek átadni a történetnek, a külső valóságban megjelenítve azt. Ilyen módon egyértelműen rögzíthető, hogy a beszélő saját történetét illetően, annak más személyek részére való átadásában, a velük való megosztásban kompetens. Érdekes hangsúlyozni, hogy ez a megosztás erőszak nélkül, a felek kölcsönös elfogadásával és egyetértésével jön létre.

Szintén a playback-színház értékes tulajdonsága, hogy lehetőséget teremt a nézőpontok közötti váltásokra. Például egy néző lehet mesélő, aki az előadás számára felajánlja saját történetét, és az a néző is, aki a másik mesélő történetével találkozik, hiszen egy-egy előadáson több történet hangzik el. Nyilván, az egyes történeteken belül alkalmanként megjelenő szereplők ("én" és más családtag, barát, ismerős, munkatárs stb.) karakterének bemutatása újfent igényli a más nézőpontjának valamelyes ismeretét. Vagy, például a Józán Babák Klub egyik előadásán arra is volt példa, hogy a történetét megosztó néző saját magát kívánta alakítani a rögtönzött jelenetben. Ez utóbbi szokatlan eset 2008 karácsonyán fordult elő, amikor a társulat Budapest VIII. kerületében lépett fel, egy hajléktalanok által lakott tömegszálláson. Nem lévén külön terem és színpad, ahogy a legtöbb közintézményben nincs, az előadás a szálló előterében zajlott. A téglalap alakú tér egyik végében a társulat helyezkedett el, másik végében és oldalt a közönség. A szálló lakói sorra mesélték családi tragédiákról, elválásról, magányról szóló, súlyos betegségeiket, alkoholizmusukat, az utcai lét viszontagságait leíró történeteiket, míg az egyik mesélő maga is játszani kívánt. A jelentkező férfi egy budapesti, Moszkva téri esetet beszélt el, ahogy valamelyik reggelen napi segédmunka reményében álldogált barátjával a téren, hátha alkalmi elfoglaltságot kínálnak a számára. Egy lehetséges toborzóhoz oda is ment, aki fenyegető hangon elzavarta őt. Ezután barátjával olcsó bort szerzett, inni kezdtek, és aznapra lerészegedtek. A mesélő úgy gondolta, saját szerepét maga játssza el, míg a többi rögtönző színészre kiosztotta a toborzó, a barát, a téren ácsorgó emberek szerepeit. Ezután a jelenet éppen olyan sikerült volt, mintha csak a gyakorlott színészek adták volna elő.

Az eset amiatt is említést érdemel, mert világosan megmutatta, a playback-színház olyan alapvető emberi készségek alkalmazásával teremt meg művészetét, amely mindenfajta képzettség hiányában, spontán előhívhatók. De amiatt is, mert jól illusztrálta, ebben a játékban mennyire könnyen átjárhatók az egyes szerepek. S nem csupán színházi értelemben beszélhetünk átjárhatóságról, de a játék segítői felhasználását illetően is.

A Józán Babák Klub foglalkozásain, előadásain, a társulat tagjaként vesznek részt olyan emberek, akik az egészségügyben, a szociális szférában vagy másutt hivatásos segítőként, vagy akik önkéntesként dolgoznak, valamint olyan emberek, akik e szolgáltatásokat igénybe veszik. Az ő

egyenrangú jelenlétük megbontja a mindennapokban ismert "segítő-kliens" kapcsolatot, az abban kialakult szerephatárok érvényüket veszítik. A színház keretei között minden résztvevő számára új és közös feladat jelenik meg, maga a színházi játék, amely új együttműködést kíván meg. Ebben a helyzetben a szakmai segítő oldalán változás következik be, mert a tanult és a munkája során gyakorolt szakma szabályai helyett egy másik szabályrendszert kell alkalmaznia. Fenti esetben is, a történetét elmondó férfi hirtelen ötlettől vezetve önmaga eljátszására színésznek jelentkezett, amit a társulat elfogadott. Ettől a pillanattól a történetmondó a lejátszásban a színészek partnerévé vált.

A rendszeres társulati munkában, főként próbák alkalmával, ahol a jelenlévők egymás történeteinek eljátszásán keresztül gyakorolnak, óhatatlanul megváltoznak a protokolláris viszonyok. A Józán Babák Klub társulata esetében, ahol próbán részt vett már a "klientúra" számos tagja, önszorgú, önkéntesek, de a szolgáltatásban dolgozó pszichiáter vagy szociális munkás is, pontosan megfigyelhető módon, a "segítő-kliens" kapcsolatok alapvető átalakuláson mennek keresztül. A megosztások személyessége és őszintesége világossá teszi, hogy a hivatásos segítő és a segítséget kérő ember közösségében konszenzus alakulhat ki öröm, boldogság, veszteség és fájdalom megélésében, ami ezúttal nem a segítő tudásából, magyarázatából, hanem az együttes átélésből, megértésből, felismerésből következik. Ahogy a playback-színházban egyébként sem szokás megmagyarázni egy jelenséget, hanem a játék az élmények és tapasztalások közösségét teremti meg.

A Józán Babák Klub hajléktalanszállón - 2008. december

Irodalom

1. Bajzáth Sándor: A Narcotics Anonymous - Névtelen Drogfüggők magyarországi közössége kialakulásának története és működésének néhány sajátossága. Addiktológia. 2008 (2): 131-165. oldal. Interneten: www.addiktologia.hu.
2. Bajzáth Sándor - Kovács Katalin: A Narcotics Anonymous - Névtelen Drogfüggők közössége, mint a józanság elérésének és megtartásának egyik lehetséges útja. Droghasználó várandós nők és gyermekeik ellátása. Szerk.: Dr. Rigó János - Oberth József - Sógorka Ildikó. Magyar Emberi Jogvédő Központ - Józán Babák Klub. 2009. 167-194. oldal. Interneten: www.jozanbabak.hu.
3. Oberth József: Tükör által világosan. Magyar Narancs. XIX. évfolyam 21. szám. 2007. május 24., 26-27. oldal. Interneten: www.magynarancs.hu.
4. Oberth József: Születéstörténetek. www.jozanbabak.hu / playback-színház. Videó. 53 perc. 2008.
5. www.na.info.hu
6. www.jozanbabak.hu
7. www.freeweb.hu/gamblersanonymous
8. www.anonimalkoholistak.hu